

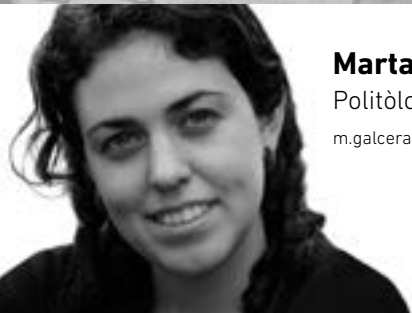

explorador

Elements per a l'anàlisi sobre un ordre internacional en transició

vista prèvia >

L'ascens dels populismes i els partits d'extrema dreta, la política expansionista de Putin, el Brexit o l'arribada de Trump a la presidència dels EUA són factors d'inestabilitat que estan laminant l'ordre internacional actual. Però, és realment un col·lapse de l'ordre internacional? O simplement està havent-hi una reconfiguració geopolítica entre les diferents potències, tal com ha succeït a altres períodes convulsos de la història?

Marta Galceran

Polítloga i investigadora en Relacions Internacionals (UPF)

m.galceran.vercher@gmail.com

Durant els darrers temps, l'opinió pública i la majoria d'anàlisis publicades no han suscitat gaires divergències interpretatives sobre l'estat actual de les relacions internacionals. Ans el contrari, més aviat hi ha hagut força unanimitat a l'hora d'assenyalar els principals factors d'inestabilitat que estarien laminant l'ordre internacional dels nostres dies: des de l'ascens dels populismes i els partits d'extrema dreta, a la política expansionista de Vladimir Putin (1952), al Brexit o a l'arribada de Donald Trump (1946) a la presidència dels EUA. Aquests serien tan sols alguns dels elements que, a priori, estarien portant el món a un estat de desordre, de transició o de crisi.

Ara bé, més enllà de tots aquests factors, que inequívocament formen part de l'origen de les preocupacions actuals: hem de parlar realment d'un col·lapse en l'ordre internacional? És l'ascens dels populismes el principal factor que està fent trontollar l'hegemonia que, fins fa no gaires anys, aparentment ostentaven els EUA i en menor mesura Europa, en tant que paradigmes d'un ordre liberal sostingut sobre lleis? O simplement hi està havent una reconfiguració geopolítica del món entre les diferents

potències, tal com ha succeït a altres períodes convulsos de la història? Deixant de banda alguns excessos interpretatius a l'hora d'atribuir les actuals turbulències internacionals a alguns dels factors acabats d'esmentar, ampliem el focus i vegem el pes que han tingut cadascun d'aquests elements i les repercussions que poden tenir en la configuració d'un nou ordre internacional.

De l'hegemonia nord-americana a un món multipolar

Amb la fi de la Guerra Freda, emergeix un món unipolar basat en la incontestable supremacia dels EUA i dels seus aliats occidentals. Aquesta hegemonia, que s'expressava no només en termes militars, sinó també econòmics, tecnològics i polítics, es traduïa en el que alguns van interpretar com «el triomf definitiu» de l'ordre internacional regit per principis liberal-democràtics. El famós —i controvertit— «fi de la història»,¹ que pregonava el politòleg i economista nord-americà Francis Fukuyama (1952). No obstant això,

1 FUKUYAMA, *The End of History and the Last Man*.

aquesta *belle époque* nord-americana tan sols duraria una dècada; els atemptats de l'11 de setembre del 2001 no només suposarien un cop molt fort pels EUA, sinó que marcarien l'inici del declivi de l'era de la unipolaritat nord-americana (1991-2001). Des d'aleshores, el fracàs relatiu de les diferents intervencions militars a l'Iraq (2003-2011) i a l'Afganistan (2001-2014) debilitarien els fonaments del lideratge global nord-americà, donant lloc, amb la presidència de Barack Obama (2009-2017), a un retraïment que seria aprofitat per altres potències per estendre la seva influència. Així mateix, el 2008, amb l'ensorrament de Lehman Brothers, el món occidental es sumia en la crisi econòmica més profunda que ha patit des de la dècada de 1930.

En aquest context de transició, les característiques d'un potencial nou ordre mundial podrien estar determinades, en gran part, pel paper que hi puguin —i hi vulguin— jugar les noves potències emergents —com la Xina, Rússia o l'Iran. Sovint es parla de tres possibles escenaris: que hi donin suport i col·laborin en la gestió d'un ordre que no aspiren a canviar; que el boicotegin, intentant substi-

L'11 de setembre del 2011 no només suposa un cop molt fort pels EUA, sinó que marca l'inici del declivi de l'era de la unipolaritat nord-americana

tuir-lo per un altre totalment diferent; o que se n'aprofitin, beneficiant-se de l'ordre i les institucions creades, però sense voluntat d'assumir cap posició de lideratge ni contribuir a la governança global.² En l'actualitat, la combinació dels enfrontaments amb Rússia —sobretot pel conflicte a Ucraïna—, amb els intents de les potències occidentals de contenir el creixement de la Xina al Pacífic —en lloc de gestionar conjuntament la seguretat regional— sembla que han facilitat la transició cap a un nou món multipolar, en el que cada cop sembla major el contrast entre les posicions occidentals i les de la resta del món, fet que obre la porta a nous escenaris de confrontació.

Noves rivalitats geopolítiques?

Com anàvem dient, paral·lelament al debilitament dels fonaments del lideratge global d'Occident, des del tombant de segle s'han donat altres tendències que estan desfigurant aquest ordre internacional liberal.

2 IKENBERRY, MASTANDUNO i WOHLFORTH, «Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences».

Una de molt evident és que l'eix gravitatori global s'ha anat desplaçant cap al Pacífic, on l'auge de la Xina, i en menor mesura d'altres potències asiàtiques com Japó o Corea del Sud, redefinirà les prioritats estratègiques dels grans actors globals durant les pròximes dècades. Així mateix, assistim al ressorgiment de noves rivalitats geopolítiques entre grans potències, conseqüència de les creixents ambicions hegemòniques d'actors globals anomenats revisionistes, és a dir, d'aquells que qüestionen l'ordre unipolar liderat pels EUA i Occident, com la Xina, Rússia, i en menor mesura, l'Iran.

Comencem per la Xina. L'ascens econòmic del gegant asiàtic, fins a la seva consolidació avui com a segona economia mundial, ha anat acompanyat d'un progressiu abandonament de l'aïllacionisme i la política exterior de baix perfil que l'havia caracteritzat. Efectivament, l'estratègia internacional seguida per Pequín fins ara, formulada en el seu moment per Deng Xiaoping (1904-1997), s'havia guiat per una màxima: «amaga les teves capacitats i espera el moment

oportú» [*Tao Guang Yan Ghui*].³ A la pràctica, això es traduïa en mantenir un perfil baix en els afers internacionals, mentre es va guanyant poder en l'àmbit econòmic. Sembla, però, que el moment oportú ha arribat sota el lideratge de Xi Jinping (1953). La Xina ha començat a reivindicar el seu lloc en el taulell mundial, molt especialment, com és lògic, dins del seu veïnat: el Sud-est Asiàtic, fins ara sota la influència dels EUA.

L'exemple paradigmàtic d'aquestes renovades ambicions hegemòniques és l'escalada de tensió al mar del Sud de la Xina, un punt de creixent importància geoestratègica. Per fer-nos-en una idea, per aquestes aigües internacionals en litigi hi transita més de la meitat de mercaderies de tot el món, un terç del tràfic marítim, i una part molt significativa —entre el 60 i el 80%— del subministrament energètic asiàtic. A més, aquest mar compta amb importants reserves d'hidrocarburs.⁴

3 SWAINE, «America's Challenge: Engaging a Rising China in the Twenty-first Century».

4 KAPLAN, «En el mar del sur de China está el futuro conflicto».

L'estratègia internacional seguida per Pequín fins ara s'ha guiat per una màxima: «amaga les teves capacitats i espera el moment oportú»

Sobre aquesta qüestió, és oportú recordar que aquest conflicte no és nou. De fet, les picabaralles entre Xina, Malàisia, Taiwan, Indonèsia, Filipines i Vietnam per la sobirania sobre aquestes illes i zones marítimes riques en recursos naturals, com les illes Spratly, es remunta com a mínim als anys 1970. El que més preocupa la comunitat internacional no són les reclamacions territorials, sinó que aquestes vagin acompanyades de la construcció artificial d'illes⁵ i de maniobres militars, en un clar desafiament al dret internacional. Per altra banda, en el pla geoestratègic, no passa per alt que les illes que està construint Pequín constitueixen els fonaments d'una base militar que li permetrà assegurar el control d'una zona rica en hidrocarburs, disputant als EUA la supremacia estratègica de la regió.

Sens dubte, aquest viratge del gegant asiàtic genera incerteses sobre com exercirà el seu poder en un futur i, especialment, si ho farà de forma agressiva. Si bé les maniobres al mar del Sud són indubtablement

de naturalesa militar i comporten un risc per la desestabilització de la regió, fins ara la Xina no ha recorregut a l'ús de la força pura i simple, com sí que ha fet Rússia. De fet, la Xina, ha exercit el seu poder de manera més cauta i prudent que el seu veí eurasiàtic, canalitzant-lo sobretot a través de la seva influència econòmica a la regió i al món. En són un exemple la creació, fa poc més d'un any, de l'Asian Infrastructure Investment Bank, que entrant en competició directa amb el Banc Mundial o Asian Development Bank, tots dos amb capital majoritari nord-americà, amenaça alterar l'estatu quo del sistema institucional de bancs multilaterals vigents des de la Conferència de Bretton Woods (1944). En la mateixa línia cal entendre la participació de Xi Jinping, per primer cop a la història, al Fòrum Econòmic Mundial a Davos de principis del 2017, on fent una aferrissada crítica al proteccionisme que pregona Trump, declarava que la Xina està preparada per assumir el lideratge de la globalització i el lliure comerç.

Així, si bé sembla que la Xina no està aprofitant, de moment, la seva posició de potència per alterar significativa-

ment l'estatu quo de l'ordre internacional vigent, l'altre gegant del continent eurasiàtic no dóna lloc a dubtes, tot mostrant una renovada política exterior de caràcter expansionista i marcadament militarista. Ara bé, estem realment assistint al ressorgiment d'una Rússia més assertiva i provocativa, com sembla apuntar l'opinió pública occidental? O, per contra, Rússia estaria intentant tornar al paper que hauria tingut anteriorment en l'ordre internacional?

En efecte, des de les guerres Txetxenes (1994-1996 i 1999-2009), fins a la intervenció militar a Ucraïna i posterior annexió de Crimea (2014), la política exterior del Kremlin, inspirada pel filòsof Aleksàndr Duguin (1962) —l'anomenat Rasputin de Putin—, ha tingut un doble objectiu. D'una banda, mantenir una zona d'influència com a mínim sobre tots aquells territoris i països que integren l'antiga URSS. N'és un exemple el projecte de la Unió Econòmica Eurasiàtica, però també la manifesta oposició a tot el que signifiqui entendre l'OTAN o la UE sobre la seva àrea d'influència. Mentre que d'altra banda, aquesta política exterior també estaria caracteritzada per la

⁵ WATKINS, «What China Has Been Building in the South China Sea».

La política exterior del Kremlin ha tingut un doble objectiu: mantenir una zona d'influència sobre els territoris que integren l'antiga URSS i desenvolupar una política ambivalent amb Occident

construcció d'una política ambivalent amb Occident: confrontant-lo en tant que poder normatiu i actor geopolític, però cooperant-hi quan això pogués afavorir els interessos de Moscou.⁶

Lògicament, una i altra estan intrínsecament lligades. És més, després del sotrac rus de la dècada de 1990, en què el país semblava haver renunciat a la seva condició de gran potència heretada de l'URSS, des de l'arribada de Putin al poder no només s'ha aconseguit revertir aquesta situació de subsidiarietat, sinó que de forma relativament ràpida, Rússia està tornant a exercir el paper de gran potència en el tauler de la política internacional. De fet, en el terreny de la política exterior, un element que il·lustra prou bé aquesta orientació és que Rússia està tornant a tenir un paper destacable en altres regions d'alt interès geopolític més enllà de l'antic espai soviètic. Ens referim, per exemple, al suport inequívoc al Règim siríà d'al-Àssad, que li està servint tant per mostrar múscul militar, com per posicionar-se com un soci important pels poders regionals d'Orient Mitjà,

acostant-se tant a Aràbia Saudita com a Iraq, Israel o Iran.⁷ És significatiu, a més, que ho estigui fent en un moment en què la capacitat d'influència tant de la UE com dels EUA a la regió està minvant notablement.

Crisi i inestabilitat en el món occidental

Si bé al llarg dels darrers anys les anàlisis sobre la transició en l'ordre internacional han posat l'accent en entendre la reconfiguració geopolítica d'un món cada cop més multipolar, el 2016 marca un nou punt d'inflexió i introdueix nous elements per a la reflexió. I és que, per primer cop, la pregunta no és si les potències emergents donen suport a l'ordre internacional vigent, sinó fins a quin punt els fonaments ideològics d'aquest ordre trontollen també al bell mig d'Occident. Tres preguntes semblen pertinents: seguiran els EUA disposats a assumir el lideratge de l'ordre internacional? Fins a quin punt el Brexit marcarà el declivi d'una UE ja debilitada per les crisis

dels últims anys? I, finalment, està en perill la democràcia liberal amb l'auge dels moviments populistes?

«America First».

Quin paper pels EUA al món?

Un debat recurrent en l'anàlisi de les relacions internacionals és el paper que han de jugar els EUA al món: com ha d'utilitzar el seu poder per exercir lideratge i influència, i quan i com ha d'intervenir en altres zones del planeta. O en altres paraules, quina doctrina ha de guiar els principis de la seva política exterior i l'ús de la força militar. Davant d'aquesta qüestió, tots els presidents des de Harry S. Truman (1884-1972) —que va trencar amb l'aïllacionisme de la doctrina Monroe— han defensat una posició intervencionista. És a dir, els EUA han d'assumir el lideratge necessari per garantir l'ordre internacional i l'equilibri de poders. Així, se li espera una presència militar forta, que no només garanteixi la seva seguretat sinó també la dels seus aliats.

És en aquest context que cal entendre la preocupació per l'arribada a

⁶ SHEVTSOVA, «The Authoritarian Resurgence. Forward to the Past in Russia».

⁷ GHILÈS, «With a More Enterprising Russia, Cards are Reshuffled in the Arab World».

La majoria d'experts coincideixen a assenyalar que el que millor defineix la doctrina Trump és la incertesa

la Casa Blanca d'un president que, fent bandera de l'«*America First*», sembla estar trencant amb la tradició intervencionista recent, obrint molts interrogants sobre el paper que acabarà jugant Washington els pròxims anys a escala global. Pot ser que ens trobem per primer cop des de la Segona Guerra Mundial amb un president dels EUA que no defensi l'ordre liberal i rebutgi ser el líder del «món lliure»?⁸ Quina serà la doctrina Trump?

Sobre aquesta qüestió, la majoria d'experts coincideixen a assenyalar que el que millor defineix la doctrina Trump —que no ha estat explicada encara de manera formal per la Casa Blanca—, és la incertesa: tant pel que fa als principis que la guiaran, com per l'articulació de la relació amb les altres potències mundials. En aquest sentit, si bé en campanya electoral el magnat novaiorquès havia forjat un discurs marcadament proteccionista, aïllacionista i antiglobalització, aquest ha estat matisat notablement en només els primers 100 dies al

poder. Així, l'OTAN ha deixat de semblar «obsoleta», la Xina ha recuperat la seva importància global —ja no se l'acusa de manipular les divises— i la postura aïllacionista s'ha convertit en una resposta militar contundent contra Baixar al-Àssad (1965) per l'ús d'armes químiques i en el llançament de «la mare de totes les bombes» contra Daesh.⁹ De fet, l'única promesa que sembla haver complert és la retirada dels EUA de l'Aliança Transpacífica de Cooperació Econòmica— o TPP, per les sigles de Trans-Pacific Partnership. Però ni tan sols això s'ha d'interpretar com un afebliment del compromís dels EUA amb la globalització econòmica, com bé demostra la seva recent participació en la cimera del G7, on ha arribat a un acord amb les grans potències occidentals per seguir promocionant i defensant el lliure comerç.

Així, encara és massa aviat per certificar l'inici d'un període aïllacionista en què els EUA es desentenguin del que passa al món. Realment, el que ha demostrat l'Administració Trump en les seves primeres actuacions

internacionals és que pot arribar a ser molt intervencionista, militarista i, sobretot, unilateralista.¹⁰

El Brexit com a corol·lari de la crisi del projecte d'integració europeu

En el seu discurs sobre l'estat de la Unió del 2016, Jean-Claude Juncker (1954) reconeixia que la UE travessa una «crisi existencial».¹¹ Així, l'optimisme dels temps de l'«*ever closer union*» [una unió cada cop més estreta] sembla haver passat a la història, i l'aparent incapacitat dels estats membres per fer front a les successives crisis —com la de l'euro, la dels refugiats, o el repte de l'amenaça terrorista de Daesh—, haurien debilitat el magnetisme del projecte europeu. El cop més fort, però, sembla que ha vingut del Brexit, que posa fi a la idea que la integració europea és irreversible obrint la porta a què altres estats membres segueixin el mateix camí que el Regne Unit.

8 Per una visió matisada sobre si ens hem de seguir referint als EUA com «el líder del món lliure», veure: TIERNEY, «What Does it Mean That Trump Is "Leader of the Free World"?».

9 Organització terrorista jihadista d'inspiració wahabita, també coneguda com Estat Islàmic o ISIS.

10 DE CASTRO, «Los 100 días de la América de Trump».

11 COMISSIÓ EUROPEA, «State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends».

L'adéu britànic a Brussel·les no només suposa la fi de la UE tal com la coneixem, sinó que també tindrà conseqüències per la imatge que Europa intenta projectar com a actor global

En el terreny simbòlic, l'adéu britànic a Brussel·les no només suposa la fi de la UE tal com la coneixem, sinó que també tindrà conseqüències per la imatge que Europa intenta projectar com a actor global. Així, en l'àmbit de les capacitats materials i de defensa, convé recordar que es perdrà el poder militar més gran, una de les dues potències nuclears —l'altra és França—, i un seient amb dret de veto permanent al Consell de Seguretat de l'ONU. Pel que fa a l'àmbit econòmic, no és irrellevant que el Regne Unit sigui un dels principals defensors de la liberalització del mercat únic i de les relacions transatlàntiques. La seva marxa possiblement afecti la posició i discurs de la UE en aquest àmbit.

Finalment, no passa per alt que la UE és considerada com un dels pilars fonamentals de l'ordre internacional liberal, que simbolitza les normes, les institucions i el multilateralisme. En el moment que aquest pilar comença a trontollar, Occident ho pot tenir molt més difícil per actuar de manera cohesionada i mantenir la seva posició de poder històrica. Una Europa debilitada, en definitiva, alimenta tant les ambicions de Rússia i

la Xina, com els temors dels EUA per la pèrdua d'un aliat.

Els populismes i l'amenaça a la democràcia liberal

Més enllà del Brexit, però, no hi ha dubte que en els darrers anys altres actors polítics també han sacsejat els fonaments de l'actual projecte europeu. Ens referim al populisme, un fenomen que l'opinió pública ha tendit a identificar principalment amb l'ascens dels partits d'extrema dreta. Tanmateix no cal dir que, en realitat, el populisme és un fenomen molt més complex, i no necessàriament característic d'una determinada orientació ideològica, sinó que és més aviat una pràctica política, susceptible de ser utilitzada a una banda o altra de l'espectre polític. La utilització del terme ha aflorat amb tanta força darrerament que ha acabat conceptualitzant allò que es percep com una amenaça per a la subsistència de la democràcia representativa i en conseqüència, com un factor d'instabilitat.

Seguint aquest fil conductor, els nous populismes, majoritàriament iden-

titaris i de caràcter contestatari,¹² han deixat de ser un fantasma que recorre Europa per a convertir-se en una realitat tangible. A Hongria, per exemple, el primer ministre Viktor Orbán (1963) —al poder des del 2010 amb el 52,73% de vots— ha reescrit la Constitució per donar més poder a l'Executiu, i s'ha convertit en el principal defensor del tancament de fronteres europees i de les campanyes de l'odi contra els refugiats provinents de Síria, l'Iraq o l'Afganistan. Encara més explícites són les seves declaracions qüestionant les democràcies liberals, per considerar-les «no competitives per un món globalitzat». És més, els models a seguir que proposa el líder conservador i euroescèptic hongarès són Rússia, Turquia, la Xina o Singapur, que practiquen el que s'ha anomenat un «autoritarisme competitiu».¹³ Un altre país europeu on el populisme ha sabut treure rèdits de la inestabilitat global, l'augment de la xenofòbia i el cansament amb les classes dirigents, és Polònia. Aquí, el partit ultra conservador Prawo i Sprawiedliwość [Dret i

12 TAGUIEFF, «Le nouveau national-populisme».

13 TURRIÓN, «Orban y la construcción de una democracia iliberal».

El populisme es percep com tot allò que és una amenaça per a la democràcia representativa. De fet, només una tercera part dels joves creuen que és essencial viure en una democràcia

Justícia] —al poder des del 2015 amb el 37,5% dels vots¹⁴— sembla estar seguint els passos d'Hongria en la deriva autoritària del país.

Però no ha estat només a l'Europa Central i Oriental on els populismes de dreta han fet forat, sinó també al cor de l'Europa Occidental, on moviments polítics com el Partij voor de Vrijheid [Partit per la Llibertat] (PVV) de l'holandès Geert Wilders (1963) i, sobretot, el Front National de Marine Le Pen (1968), han acabat consolidant ofertes electorals amb una notable capacitat d'atreure nous votants més enllà de les bases de suport tradicional que mantenia l'extrema dreta en ambdós països. Així, si bé no han acabat arribant al poder a les eleccions del 2017 —amb un 13% i un 34% dels vots respectivament—, sí que han aconseguit penetrar de forma exitosa en el sistema polític, esdevenint actors a tenir seriosament en compte de cara a pròxims comicis.

En suma, si bé és gairebé impossible preveure quina serà l'evolució d'aquest nou populisme de dretes

—malgrat que la gran majoria d'ells intentin defugir de tota adscripció en el terreny ideològic— algunes anàlisis poden ajudar a entendre certes tendències sociopolítiques, especialment entre l'anomenada generació de *millennials*, els nascuts a partir de la dècada de 1980. I és que segons un estudi publicat el 2016, només una tercera part de joves de països com el Regne Unit, els EUA o els Països Baixos creuen que és absolutament essencial viure en una democràcia, mentre que fins a dues terceres parts «considerarien potencialment legítim, en diversos graus, un cop militar si creguessin que el govern és incompetent o fallit».¹⁵ Estaríem parlant d'un retorn als anys 1930, potser? Sigui com sigui, és una dada inquietant, que no només pot explicar de forma parcial l'ascens dels populismes, sinó que indica que les democràcies liberals no passen pel seu millor moment.

Conclusions

Avui en dia, és força difícil donar una resposta clara sobre fins a quin punt

l'ordre internacional està en crisi. De fet, dibuixar escenaris de futur ben sovint no deixa d'ésser una mera especulació. Tanmateix, això no vol dir que no es pugui donar una pinzellada sobre quins són els principals factors en discussió i aportar elements de reflexió que ampliïn la perspectiva sobre un debat que sembla haver sentenciat, potser prematurament, que l'ordre internacional liberal està en crisi.

Així, si bé caldrà esperar encara un temps més per veure quina acaba sent l'orientació de la política exterior nord-americana de l'era Trump, en el cas dels populismes, és evident que malgrat no ser un fenomen nou, han marcat un punt d'inflexió als sistemes polítics europeus. En aquest sentit, caldrà seguir molt de prop la seva evolució i prendre seriosament els indicis de debilitament del suport a la democràcia representativa que els acompanyen.

Per altra banda, tot i que el panorama certament no és encoratjador per la UE, les conseqüències reals del Brexit segueixen sent incertes i dependran en gran mesura de com acabin les negociacions. Haurem

14 «Rightwing Law an Justice party wins overall majority in Polish election».

15 WOERTZ, «El populismo en Europa: ¿de síntoma a alternativa?».

Anar a un escenari de confrontació no dependrà només de la voluntat de les noves potències d'acomodar-se o no a l'ordre internacional vigent, sinó també de la resposta d'Occident

d'estar atents tant als reequilibris de poder que es donaran dins la mateixa UE, com a les possibles esquerdes que un Regne Unit fora de la UE pugui obrir en el gran joc de la geopolítica mundial.

Finalment, des d'Occident caldrà reinterpretar la reconfiguració geopolítica del món que estem vivint, per tal de deixar de veure l'emergència de potències com la Xina i Rússia exclusivament des de l'òptica de l'amenaça que poden suposar sobre l'ordre internacional establert. Mirat en perspectiva, l'era de la unipolaritat nord-americana ha estat una excepcionalitat històrica i, tot i així, no sembla que a mitjà termini cap d'aquests nous centres de poder global pugui substituir el lideratge que —encara avui—, exerceixen els EUA i el bloc occidental al món. Així, el fet que anem a un escenari de confrontació no dependrà només de la voluntat de les potències emergents d'acomodar-se a l'ordre internacional vigent, sinó també de la resposta d'Occident. ■

■ Bibliografia

COMISSIÓ EUROPEA. «State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends» [en línia]. Estrasburg, 14 de setembre de 2016. Disponible a: <www.europa.eu>.

DE CASTRO, Paula. «Los 100 días de la América de Trump» [en línia]. A *CIDOB*, Opinió núm. 477, maig de 2017. Disponible a: <www.cidob.org>.

FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. Londres: Penguin Books, 1993.

GHILÈS, Francis. «With a More Enterprising Russia, Cards are Reshuffled in the Arab World» [en línia]. A *CIDOB*, Opinió núm. 455, gener de 2017. Disponible a: <www.cidob.org>.

IKENBERRY, G. John, MASTANDUNO, Michael i WOHLFORTH, William C. «Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences». A *World Politics*, núm. 1, pàg. 1-27, 2009.

KAPLAN, Robert. «En el mar del sur de China está el futuro conflicto» [en línia]. A *Esglobal*, 23 d'agost de 2011. Disponible a: <www.esglobal.org>.

«Rightwing Law an Justice party wins overall majority in Polish election» [en línia]. A *The Guardian*, de 27 d'octubre de 2015. Disponible a: <www.theguardian.com>.

RIVAS, Cristina. «Emmanuel Macron, nou president de França» [en línia]. A *Ara*, 7 de maig de 2017. Disponible a: <www.ara.cat>.

SHEVTSOVA, Lilia. «The Authoritarian Resurgence. Forward to the Past in Russia» [en línia]. A *Journal of Democracy*, núm. 2, abril de 2015. Disponible a: <www.journalofdemocracy.org>.

SWAINE, Michael D. *America's Challenge: Engaging a Rising China in the Twenty-first Century*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2011.

TAGUIEFF, Pierre-André. *Le nouveau national-populisme*. Paris: CNRS Editions, 2012.

TIERNEY, Dominic. «What Does it Mean That Trump Is "Leader of the Free World"?» [en línia]. A *The Atlantic*, de 24 de gener del 2017. Disponible a: <www.theatlantic.com>.

TURRIÓN, Ruth-Ferrero. «Orban y la construcción de una democracia iliberal» [en línia]. A *Esglobal*. Disponible a: <www.esglobal.org>.

WATKINS, Derek. «What China Has Been Building in the South China Sea» [en línia]. A *New York Times*, de 27 d'octubre de 2015. Disponible a: <www.nytimes.com>.

WOERTZ, Eckart. «El populismo en Europa: ¿de síntoma a alternativa?» [en línia]. A *CIDOB Report* núm. 1, abril de 2017. Disponible a: <www.cidob.org>.